

Prilog poznavanju kolonizacije pograničja Karlovačkog generalata 1790-ih

U ovom radu je, na temelju neiskorištenih izvora pohranjenih u raznim fondovima Hrvatskoga državnog arhiva u Zagrebu poblize istražen proces kolonizacije teritorija koji je Habsburška Monarhija stekla nakon Turskog rata 1788-1791. na području današnjega Korduna i Ličkog Pounja. S obzirom na karakter dostupnog gradiva, istraživački je fokus primarno usmjeren na okolnosti prelaska prebjega s osmanskog na habsburški teritorij, na kolonizaciju krajišnika na novu stečevinu te na karakter novopodignutih sela na isturenom pograničju.

Ključne riječi: Svištovski mir, Karlovački generalat, kordon, kolonizacija, prebjeci, pogranična sela

Uvod

Rat između Habsburške Monarhije i Osmanskog Carstva 1788-1791. još uvijek je jedna od slabije obrađenih historiografskih tema. Razlog zašto povjesničari nisu u većoj mjeri obradili taj sukob možda možemo tražiti u činjenici da je habsburška vojska polučila slab ratni uspjeh i jer je već slijedeće godine započeo buran period ratova s revolucionarnom Francuskom. Snažan osmanski otpor u kombinaciji s intenzivnim pruskim pritiskom, unutarnjim nestabilnostima i pobunom u Nizozemskoj te iznenadna smrt cara Josipa II. i promjena vladara, rezultirali su ne samo potpisivanjem mirovnog ugovora u Svištovu početkom kolovoza 1791. već i vraćanjem osvojenih osmanskih gradova Beograda, Nove Oršave i Bosanke Gradiške (Brebira). Habsburškoj Monarhiji, koja je angažirala rekordnih 250.000 vojnika, tako je nakon nekoliko godina krvavih sukoba pripalo tek 955 km² osvojenog teritorija na području Karlovačkog generalata i Stara Oršava na području Banata. Nakon završetka demarkacije granice 1795. Osmanlijama su na području Banske krajine vraćene još i utvrde Novi te Dubica.¹

1 Franz Vaniček, *Specialgeschichte der Militärgrenze*, knjiga III, Beč, 1875, str. 59. O tijeku ratnih operacija vidi Isto, 363-472. Gunther E. Rothenberg, *The Military Border in Croatia 1740-1881, A Study*

No, iz hrvatske perspektive ovaj je rat važan jer je potpisivanjem mirovnog ugovora u Svištovu i demarkacijom granice do 1795. uglavnom definirana današnja granica između Republike Hrvatske i Republike Bosne i Hercegovine te zato što su tijekom rata u sastav Habsburške Monarhije, dakle i u sastav hrvatskih zemalja, ponovo inkorporirane važne srednjovjekovne utvrde poput Cetina, Drežnika, Lapca, Boričevca, kao i niz drugih većih i manjih sela.²

Nadalje, u tom periodu dogodila se i masovna migracija uglavnom pravoslavnog stanovništva s osmanske na habsburšku stranu, čime je pokrenut dvostruki kolonizacijski val prema novoosvojenom teritoriju koji će puni potencijal postići nekoliko godina nakon okončanja rata. Mnogobrojni prebjezi smjestit će se na novoj stečevini Karlovačkoga generalata, a simultano s njihovim naseljavanjem odvijat će se proces intenzivnog naseljavanja krajišnika iz prenapučenih kuća u pozadini na isti prostor.

Prelazak kršćana s osmanskog na habsburški teritorij

Kako je rat između Habsburške Monarhije i Osmanskog Carstva anticipiran godinama unaprijed, ne iznenađuje da je iz habsburškog rakursa jedno od najvažnijih pitanja bilo kako privući što više bosanskih kršćana na svoju stranu. Carske ambicije bile su velike i očekivala se repriza nevjerojatnih ratnih uspjeha s kraja 17. stoljeća. Velika očekivanja dijelom su bazirana i na priželjkivanom masovnom ustanku kršćana unutar Osmanškog Carstva, što se u konačnici ipak pokazalo neutemeljenim.³ Na općoj razini nije

of an Imperial Institution, Chicago-London, 1966, str. 70-78. Ratne operacije na području Karlovačkog generalata opisane su u Feldzug des k.k. kroatisch-slavonischen Korps, und der Hauptarmee im Jahre 1789 gegen die Türken, unter den Befehlen des kais. königl. Feldmarschalls Gideon Freiherrn von Loudon, *Oestreichische militärische Zeitschrift*, svezak I, Beč, 1825, str. 1-54. Nastavak u drugom svesku iz iste godine, str. 115-164. Operacije na hrvatskom području 1790. godine opisane su u Feldzug des k.k. kroatischen Armeekorps im Jahre 1790, gegen die Türken, *Oestreichische militärische Zeitschrift*, svezak I, Beč, 1827, str. 1-42. Ratna događanja na području ogulinske pukovnije donosi Željko Holjevac, *Ogulinska pukovnija, 1746-1873*, Ogulin, 2012, str. 119-128. Za ličko područje vidjeti Drago Roksandić, Iz ranije prošlosti kotara Donji Lapac, u: *Kotar Donji Lapac u Narodnooslobodilačkom ratu 1941-1945*, ur. Gojko Zatezalo i dr. Đuro Zatezalo, Historijski arhiv u Karlovcu, zbornik 14, 1985, str. 1005-1039.

- 2 Krajišnici će rat pamtili ne po neostvarenim ambicijama carskog dvora, već po dramatičnim demografskim gubicima i agrarnoj krizi. Mnogo obradivog tla ostalo je zapušteno, a stočni fond drastično je reduciran. Drago Roksandić, *Vojna Hrvatska*, knjiga I, Zagreb, 1988, str. 75. Kao što to obično biva, rat su pratile bolesti i epidemije gladi koje se u drugoj polovici 18. stoljeća gotovo ciklički ponavljaju. Već u ožujku 1788. car Josip II. piše podmaršalu De Vinsu da na području banskih pukovnija ljudi umiru od gladi. Mirko Šporčić, Izvorno pismo cara Josipa II. iz Gline od godine 1788, *Vjestnik Kraljevskog hrvatskog-slavonskog-dalmatinskog Zemaljskog arhiva*, 1, Zagreb, 1899, str. 62-63.
- 3 Rothenberg, *The Military*, 72. Također, ...he (Josip II. op.a) *played throughout his reign with schemes for the conquest of new provinces, and abandoning Maria Theresa's hostile attitude toward the Orthodox Church, and in alliance with Orthodox Russia, he tried to make the military border the base for an expansive Balkan policy*. Isto, 61.

pomogao ni proglas cara Josipa II. kojim je na početku rata pozvao pravoslavno bosansko stanovništvo da mu se pridruži garantirajući mu ista prava kao i drugim pravoslavcima u Habsburškoj Monarhiji.⁴ Migracije su ostale reducirane na ratom zahvaćeno pograničje i neposredno zaleđe pa priljeva stanovništva iz dubine osmanskog teritorija gotovo da i nije bilo.⁵ Ipak, gledano iz regionalne perspektive, u tom periodu zaista je došlo do prilično masovnog prelaska stanovništva s osmanske na habsburšku stranu.⁶

Habsburškim središnjim vlastima odgovarala je masovna emigracija bosanskih kršćana jer je oslabila osmanski, a jačala habsburški vojni kapacitet. Nadalje, zbog gladi u Karlovačkom generalatu tamošnje pukovnije nisu mogle postići punu spremnost pa je u jesen 1787. car Josip II. odlučio što je više moguće poštedjeti krajišnike masovnim angažiranjem bosanskih kršćana.⁷ Značaj bosanskih prebjega pokazuje i instrukcija upućena vlastima Zagrebačke županije u srpnju 1788. gdje između ostalog stoji da je u trenutnim okolnostima od velike važnosti za državu poticati useljavanje s osmanskog područja.⁸

Što se Karlovačkoga generalata tiče, instrukcije koje je tadašnji zapovjednik Hrvatske krajine podmaršal barun De Vins slao zapovjedniku Ogulinske pukovnije pukovniku Peharniku u rujnu i listopadu 1787. potvrđuju da je preseljenje pravoslavnog stanovništva dogovarano i poticano mjesecima unaprijed. U kontekstu već posve

-
- 4 Enes Pelidija, Bosanski elajet od 1593. do Svištovskog mira 1791, u: *Historija BiH od najstarijih vremena do Drugog svjetskog rata*, Sarajevo, 1999, str. 167. Ne treba smetnuti s uma da muslimanske izbjeglice također reteriraju na sigurniji prostor oko utvrđenih osmanskih pograničnih gradova uzrokujući još jednu od periodičkih izbjegličkih kriza. Stjepan Pavičić navodi da su muslimani, „kijih je na tom tlu bilo razmjerno mnogo i u podgrađima tvrdih gradova a i po selima“, prešli na drugu stranu rijeke Une i smjestili se na Petrovačkoj ravni, oko Bilaja, te u krupskom, bihaćkom i cazinskom kotaru. S njima je izbjeglo i nešto srpskog stanovništva. Stjepan Pavičić, Seobe i naselja u Lici, *Zbornik za narodne običaje*, 41, Zagreb, 1961, str. 230. Potomci izbjegloga muslimanskog stanovništva i desetljećima kasnije okarakterizirani su kao glavni uzročnici nereda na pograničju. Osjećaj nanesene nepravde bio je toliko jak da je djelovao kao motivacijski faktor za pogranične napade, pa su još 1834. godine apostrofirani kao neokućena i besposlena divlja horda, odnosno kao glavni vinovnici ekscesa od 1810. godine naovamo HR-HDA-1700, Ujedinjena bansko-varaždinsko-karlovačka generalkomanda (dalje UBG), Represivne akcije protiv Bosanaca 1834-1845, 1834-8-1, 18 kolovoz 1834.
- 5 Vicko Čubelić, poznati katolički svećenik iz Gračaca, ponudio se 1793. godine organizirati naseljavanje 500 obitelji iz Hercegovine na područje oko Srba i Unca. Iako je Dvorsko ratno vijeće podržalo njegove planove nije poznato da li je taj prijedlog barem u određenoj mjeri realiziran. HDA, UGB, kutija 35, 1793-21-106, 25. ožujak 1793. Ipak, Čubeliću je za svoje zasluge dodijeljena titula *canonicus ad honores* pri senjskom kaptolu s pravom nošenja križa na zlatnom lancu. HDA, UBG, kutija 35, 1793-21-116.
- 6 Vaniček navodi da je već na početku rata uzduž cijele granične linije prebjeglo 8000 srpskih obitelji. Vaniček, *Specialgeschichte*, III, 367. Veliku ulogu u poticanju pravoslavnog naroda na pristupanje Habsburgovcima i organizaciji vojnih jedinica imao je bački vladika Jovan Jovanović koji je na teritoriju Srbije oformio dobrovoljačku četvu koja je ubrzo narasla na preko 5000 ljudi. Jovanović je s kostajničkim protom Jovanom Popovićem djelovao i na području Banske krajine, što je za posljedicu imalo iseljavanje 428 pravoslavnih porodica s osmanskog područja i prije izbijanja rata. Manojlo Grbić, *Karlovačko Vladičanstvo* (prva, druga i treća knjiga), reprint, Topusko, 1990, str. 106.
- 7 Rothenberg, *The Military*, 70-71.
- 8 HR-HDA-34, Zagrebačka županija (dalje ZŽ), kutija 41, godina 1788, br. 2636, 1. srpnja 1788.

anticipiranog sukoba, De Vins naređuje Peharniku ozbiljan pristup tom pitanju te utvrđivanje eventualnog broja prebjega jer je sumnjao da će na raspolaganju imati dovoljno hrane.⁹ U listopadu De Vins naređuje da se osmanske podanike, ako ne žele čekati do početka izbijanja rata i biti potpomagani u vlastitoj zemlji, pusti da prijeđu granicu, ali samo ako će imati dovoljno kruha do sljedeće žetve. De Vins je od Peharnika zatražio i prijedlog za njihov smještaj/zbrinjavanje.¹⁰ Pravi trenutak za realiziranje planova pokazao se krajem siječnja 1788. kada su počele kolati glasine da će Osmanlije prisilno izmjestiti bosanske kršćane dublje u pozadinu.¹¹ Časnicima koji su tada vršili inspekciju kordona odmah je naređeno da od potencijalnih prebjega zatraže informacije o pravcu, danu i satu prelaska na habsburšku stranu kako bi ih mogli prihvatiti i osigurati od eventualnoga osmanskog progona.¹² Krajiške vojne vlasti iskoristile su te glasine za širenje upozorenja da će bosanski kršćani, ako ubrzo ne izbjegnu, biti ne samo preseljeni već i izloženi smrtnoj opasnosti. Upozoreni su i na to da će, ako ih Osmanlije zatvore u svoje utvrde i prisile da se bore na njihovoj strani, dalje biti tretirani kao neprijatelji te se stoga neće gledati radi li se o kršćanima ili o *Turcima*.¹³

Pripremanje terena urodilo je plodom pa je već na samom početku rata, u veljači 1788, na područje Karlovačkoga generalata, pod vodstvom kaluđera manastira Rmanj, prebjeglo oko 1000 obitelji iz *Turske Hrvatske*.¹⁴ Iako se ovaj podatak ne može se provjeriti jer Vaniček ne navodi signaturu spisa, a u postojećim fondovima HDA nema mu traga, sačuvan je jedan kratak izvještaj iz ožujka 1789. u kojem general major Wallisch navodi da su u dosadašnjoj vojnoj kampanji osvojena 24 neprijateljska sela s 845 naseljenih kuća i 9172 osobe, od čega 4720 muškaraca i 4452 žena.¹⁵ Nadalje, dva rukopisa o povijesti Ličke pukovnije i Like navode pak da se 1788, zajedno s krajiškom vojskom koja je prodrla do Kašića polja, povuklo stanovništvo iz više od 24 sela.¹⁶ Očito se radi

9 Osobno se obvezao pobrinuti se za nabavu kruha ako se pokaže potreba, ali držao je da će nabava sijena biti problematična. Peharnika je instruirao i da ne smije manjkati novca. HR-HDA-441, Ogulinska graničarska pukovnija (dalje OGP), kutija varia, bez signature, Zagreb, 23. rujna 1787.

10 HDA, OGP, kutija varia, bez signature, Zagreb, 3. listopada 1787.

11 Isto, bez signature, barun De Vins, Zagreb, 25. siječnja 1788, 1r.

12 Isto. Jedna takva epizoda dogodila se na samom početku rata, kada su prebjeci napadnuti kod postaje Prapatnice na slunjskom kordonu. No, krajiška je vojska odbila napadače, a prebjeci su se sretno izvukli bez gubitaka. HR-HDA-881, Zbirka rukopisa (dalje ZR), *Beiträge zur Geschichte des k.k. Sluiner Grenz Regiments No. 4* (dalje *Beiträge*), inv. br. 531, autor potpukovnik Kovačević, između 1869-1872, pod. god 1788, arak 35, strana 2.

13 HDA, OGP, kutija varia, bez signature, barun De Vins, Zagreb, 25. siječnja 1788, 1v.

14 Vaniček, *Specialgeschichte*, III, 368, 380. Seobu su predvodili kaluđeri Spiridon Kalenić, Jeremija Bupalo, Joanikije Rađenović, Hrisantije Polovina, Vikentije Srbadija, Teodosije Tepavac, Nikodim Mileusnić, Neofit Ajduković i igumanu Vasilije Crnobrnja. Roksandić, *Iz ranije prošlosti*, 1017.

15 U izvoru zapravo stoji 7420 muškaraca i 4452 žena, što je očito posljedica pogreške pri upisu broja muškaraca, jer ako podijelimo ukupan broj osoba s brojem žena dobivamo 4720 muškaraca, a ne 7420 kao što stoji u izvoru. Dakle, pisar je zamijenio brojke 7 i 4 kada je upisivao broj muškaraca. HDA, UBG, kutija 32, 1789-9-117, 23. ožujak 1789.

16 HDA, ZR, Karl Eggenberger, *Vormerkung mehrerer Geschichten von der Licca, die sich seit ihrer Eroberung von der Türken von Zeit zu Zeit merkwürdig ereignet haben* (dalje *Vormerkung*), inv. br. 614,

o 1000 prebjeglih obitelji koje spominje Vaniček. No, nije jasno da li ta brojka uključuje stanovnike sela Nebljusi, Štrbci, Kruzi, Kestenovac, Lapac i Dobroselo koje su vojne vlasti na početku rata dislocirale u unutrašnjost Ličkog kantona.¹⁷ Jedino je izvjesno da su u spomenutoj migraciji participirali stanovnici sela Srb, Cvjetnić, Trubar, Miličevci i Kupirevo koji su 1792. apelirali u korist svog kaluđera Vasilija Crnobrnje.¹⁸

Simultano s masovnim migracijama, bosanski kršćani prelaze granicu i u mnogo manjim skupinama. Tako je u ožujku 1788. u selima Otočačkoga kantona Brlog, Ponor i Švica smješteno osam obitelji sa 103 člana.¹⁹ U ožujku 1790. prebjeglo je u Petrovo Selo devet obitelji s 87 članova.²⁰ U svibnju iste godine u Ogulinski kanton prebjegla je povećana skupina od 143 muškarca i 142 žene.²¹ Ostali izvori registriraju samo broj prebjeglih obitelji ili tek donose informaciju da se neka migracija dogodila. Tako su u kolovozu 1788. u logoru kod Srba popisani prebjezi iz osmanskog sela Doljani i njihova stoka.²² U ožujku 1790. na teritoriju Ogulinskoga kantona smješteno je pet obitelji prebjega iz sela Doljani.²³ Istog mjeseca prebjegle su još tri obitelji koje su tražile smještaj na području Ogulinskoga ili Prvoga banskoga kantona.²⁴ Nešto prije tog događaja na teritorij Otočačkoga kantona smještene su i tri obitelji iz Vrnograča.²⁵ U srpnju 1790. prebjeglo je na područje Slunjskoga ili Ogulinskoga kantona 13 obitelji.²⁶ U ožujku 1791. na područje Ogulinskoga kantona najprije prelaze tri obitelji, a nekoliko dana poslije i nepoznat broj drugih.²⁷ U svibnju iste godine uslijedila je nova brojčano nedefinirana migracija na područje Ogulinskoga kantona, a navedeno je da su prebjezi posjedovali stoku i konje. Konačno, zadnja detektirana ratna migracija odvila se 1. lipnja 1791. kada je na područje Ogulinskoga kantona smješten nepoznat broj prebjega.²⁸ Sve u svemu, do listopada 1790. na područje svih krajiških kantona prebjeglo je toliko osoba (*großten Anzhal Emigranten*) da je za njihovo zbrinjavanje morao biti angažiran jedan poseban stožerni časnik (*Staabs Officier*).²⁹

autor i godina naznačeni, 1788, str. 24-25, Isto. *Geschichte des Liccaner Granz-Regiments No. 1*, inv, br. 618, 1850, str. 95.

17 HDA, UBG, *Prijepisi spisa komisije koja je utvrđivala granicu s Turskom*, 1791-35-44, 24. srpnja 1791, 6r-6v.

18 HR-HDA-675, Pravoslavna Gornjokarlovačka eparhija Plaški (dalje PGEP), kutija 16, 1792, br. 873

19 HDA, UBG, knjiga 135, ožujak 1788, red, br. 182.

20 Isto, knjiga 150, 7. ožujak 1790, red, br. 792.

21 Isto, knjiga 150, 24. svibanj 1790, red, br. 1581.

22 Isto, knjiga 135, kolovoz 1788, red, br. 3614.

23 Isto, knjiga 150, 5. ožujak 1790, red, br. 723.

24 Isto, 23. ožujak 1790, red, br. 983.

25 Isto, 10. ožujak 1790, red, br. 777.

26 Isto, knjiga 149, 3. srpanj 1790, red, br. 3587.

27 Isto, knjiga 157, 2. ožujak 1791, red, br. 830, Isto. 11. ožujak 1791, red, br. 906.

28 Isto, 1. lipanj 1791, red, br. 1950.

29 Isto, knjiga 149, 19. listopad 1790, red, br. 6450. U registraturi Hrvatske generalkomande za 1791. nalazimo *Emigranten Ansiedlung Commision* i *Ottochaner Emigranten Ansiedlungs Commision*, o čemu u spisima, nažalost, nema spomena. Npr. Isto, knjiga 157, 11. veljače 1791, red, br. 518. Isto tijelo šalje na Generalkomandu *Ansiedlungs Protocholl*. Istoem. 11. veljače 1791, red, br. 558.

Utvrđivanje broja prebjega znatno je otežano i naknadnim migracijama prebjeglog stanovništva s jedne na drugu krajinu te na područje Provincijalne Hrvatske. Naime, oni su mogli jedan period biti smješteni i evidentirani na području Karlovačkoga generalata, a kasnije transferirani drugdje i obratno. Tako su u rujnu 1788. prebjezi, koji su se tada nalazili u Varaždinskoj i Slavonskoj krajini, raspoređeni po cijeloj Lici.³⁰ U listopadu 1789. s područja Zagrebačke na područje Križevačke županije preseljeno je 154 prebjega koji su posjedovali osam konja, jednu vreću novca i nekakve alate/opremu.³¹ Županijske vlasti isprva su suspendirale pristup samo nekim kategorijama, poput bolesnih, ali ubrzo je uvedena i opća restrikcija te konačno i zabrana daljnjeg useljavanja.³² Nažalost, u arhivskim fondovima Zagrebačke i Križevačke županije nisam uspio pronaći nijedan formular koji su prilikom evidentiranja prebjega morali ispunjavati posebno delegirani županijski službenici.

Iz navedenog je vidljivo da je najmasovnija emigracija uslijedila u inicijalnoj fazi rata kada je habsburška vojska polučila određeni uspjeh. Stagnacijom ofenzivnih djelovanja i uspostavljanjem svojevrsne pat-pozicije, pri čemu su podcijenjene osmanske snage pokazale zavidan ratni elan i inicijativu, došlo je do slabljenja intenziteta migracija.³³

Ipak, iako bitno smanjena opsega, migracije su nastavljene i nakon potpisivanja mirovnog sporazuma u Svištovu, gdje se pitanje prebjega profiliralo kao vrlo važna tema. Već prvim člankom zajamčen je slobodan povratak izbjeglim stanovnicima Crne Gore, Bosne, Srbije, Vlaške i Moldavije bez prijetnji progonom i optužbi da su radili protiv svog suverena ili da su se stavili pod zaštitu (habsburškog) cara.³⁴ Osmim člankom određeno je da podanici (*unterthanen*), koji su prije ili tijekom rata prebjegli na drugu stranu i promijenili vlast (*herrschaft*), više nisu mogli biti vabljeni od svoga *pravog suverena* (*wirklichen Souveraine*), već da se s njima mora postupati kao s ostalim podanicima te (nove) vlasti.³⁵ Masovne migracije nakon Svištova ipak više nisu bile dopuštene pa su prelasci preko granice morali biti postupni i neprimjetni.³⁶ Daljnji intenzitet migracija smanjio se i zbog intenzivne kolonizacije novoga kordona pa je do 1796. zabranjeno daljnje useljavanje jer se stanovništvo, u odnosu na osmanski period, udvostručilo. Za nove prebjegle očito više nije bilo mjesta.³⁷

30 HDA, ZR, *Vormerkung*, 1788, str. 27, Vaniček, *Specialgeschichte*, III, 391.

31 HDA, ZŽ, k. 46, br. 4184, Zagreb, 21. listopad 1789.

32 HDA, UBG, knjiga 145, 1790, Ta, Transmigranten.

33 I Roksandić navodi da se karakter emigracije promijenio već od 1789. jer su bosanski kršćani zbog slabog napredovanja habsburške vojske bili sve manje skloni napuštati svoje domove. Roksandić, *Iz ranije prošlosti*, 1021.

34 HDA, UBG, kutija 33, 1791-35-35, Odluke Svištovskog mira, članak 1.

35 Isto, članak 8.

Isto, knjiga 178, 22. ožujak 1794, red, br. 861.

36 Isto, kutija 35, 1793-21-106, 25. ožujak 1793.

37 Isto, kutija 36, 1796-66-99, 22. ožujak 1796.

Ukupan broj prebjega teško je ustanoviti, no u konačnici je na području Karlovačkoga generalata podignuto 45 sela u kojima je u 1355 obitelji živjelo 12.496 osoba.³⁸ No prebjeci su činili tek dio naseljenih pa će za utvrđivanje ukupnog broja prebjega biti potrebna daljnja istraživanja arhivskoga gradiva, primarno onoga pohranjenog u bečkim arhivima.

Zbrinjavanje i tretman prebjega

Što se zbrinjavanja prebjega na krajiškom području tiče, izvori sadrže iznenađujuće malo podataka. Jednako deficitarna jest i literatura u kojoj je moguće pronaći samo navode Rothenberga, a potom i Valentića, o tome da su prebjeci smješteni u nekakve logore na krajiškom području.³⁹ Ono malo dostupnih izvora koji se referiraju na ovu problematiku pokazuju da su prebjeci smješteni po cijelom prostoru Karlovačkoga generalata. Već je spomenuto da je stotinjak osoba smješteno u Brlogu, Ponoru i Švici, selima duboko u unutrašnjosti Otočaćkoga kantona, te da su prebjeci transferirani na Varaždinsku i Slavonsku krajinu raspoređeni po cijeloj Lici. Također, zapovjednik Ogulinske pukovnije Peharnik predložio je u siječnju 1788. da ih se smjesti u krajiške kuće u pozadini.⁴⁰ Prijedlog je očito barem dijelom realiziran jer izvori pokazuju da su prebjeci zaista zbrinjavani u krajiškim selima gdje su ih pojedine obitelji primale u svoje zadruge, a druge im pak dobrovoljno prepuštale zemlju. Čini se da su te krajiške obitelji bile na pet godina oslobođene plaćanja zemljišnog poreza i rabote.⁴¹ Određeni broj obitelji prebjega potajno se smjestio i u krajišku unutrašnjost, zbog čega je kasnije izdana naredba da ih se naseli na *eroberte Feindliche Gebieth*.⁴² No čini se da pograničje uopće nije u potpunosti opustjelo tijekom rata. U fondu Zagrebačke županije sačuvan je popis 14 obitelji iz Vidova Sela i sela Štrbci s područja Gornjeg Unca, koje su zbog nepokornosti i neodanosti (*ungehorsam i untreue*) u jesen 1789. dislocirane na područje Zagrebačke županije. Popis otkriva da je u tih 14 obitelji živjelo 167 osoba, odnosno 33 muškarca, 50 dječaka/mladića (*knaben*), 31 žena i 53 djevojčice/djevojke (*Mäydlein*).⁴³ Za pretpostaviti je da se radilo o (manjem) dijelu tamo prisutnog stanovništva pa se postavlja pitanje koliko ih je u tom trenutku uopće ostalo obitavati na ratom pogođenom pograničju. Prema navedenim podacima, čini se nemali broj. Pojedina sela spominju se kao barem dijelom naseljena i prije nego što je počela organizirana kolonizacija pograničja. Prema iskazu feldmaršala Laudona, na početku rata dislocirano stanovništvo pograničnih sela Slunj-

38 Vaniček, *Specialgeschichte*, III, 63, J. H. Schwickler, *Geschichte der Österreichischen Militärgrenze*, Beč i Tješin (Teschen), 1883, str. 184.

39 Mirko Valentić, Hrvatsko-Slavonska vojna krajina 1790-1881, *Vojna krajina, Povijesni pregled-historiografija-rasprave*, ur. Dragutin Pavličević, Zagreb, 1984, str. 65. Rothenberg, *The Militay*, 84.

40 HDA, OGP, kutija varia, bez signature, barun De Vins, Zagreb, 25. siječanj 1788, 1r.

41 HDA, UBG, knjiga 157, 20. siječanj 1791, red, br. 268.

42 Isto, knjiga 154, 1791, Transmigranten, 12,2272.

43 HDA, ZŽ, k. 46, br. 4123, 25. studeni 1789.

skog kantona (Furjan, Lađevac, Čamerovac, Arapovac, Videkić Selo itd) već je nakon jedne mirne zime, zaboravilo na opasnost i počelo se vraćati na svoje posjede.⁴⁴

Unatoč činjenici da izlazim iz geografskih okvira istraživanja, osvrnut ću se na instrukciju koju je ban Franjo de Gyarmáth Balassa u kolovozu 1788. uputio vlastima Zagrebačke županije u pogledu naseljavanja prebjega na području županije. Instrukcija svjedoči da se prilikom smještaja prebjega vodilo računa da se obitelji koje su na bilo koji način povezane ne separiraju, da ih se zbrine u mjestima s adekvatnim smještajem gdje ima dovoljno hrane za njih i njihovu stoku te u kojima već žive ili će moći susresti *ihren Religions genossen*.⁴⁵ Po pitanju prehrane i uzdržavanja trebalo je provesti ispitivanje u kojoj mjeri prebjezi mogu prebroditi zimu, a u kojoj bi mjeri trebali biti disperzirani po Zagrebačkoj županiji.⁴⁶ Lokalnim službenicima naređeno je da u posebne *Muster Tabelle* evidentira broj prebjega, gdje se nalaze, imaju li dovoljno sredstava za preživjeti te treba li ih ostaviti u zatečenim mjestima ili raseliti drugdje.⁴⁷ Eventualna preseljenja svakako je trebalo obaviti prije jesenskog lošeg vremena i zime.⁴⁸ Muškarcima koji nisu pristali služiti u frajkor jedinicama (*Frei Korps*)⁴⁹ te ženama općenito trebalo je stvoriti uvjete da određenim poslovima sami osiguraju svoju egzistenciju, primjerice participacijom u javnim radovima u županijama.⁵⁰ Ako nije bilo javnih radova, imali bi pravo na novčanu potporu i dotaciju hrane. Starci i djeca bez ikakve imovine i roditelji koji nisu mogli prehraniti svoju djecu imali su pravo na dotaciju porcije kruha, a u pogledu novca starijim od 12 godina pripala bi dva, a djeci mlađoj od 12 godina jedan krajcar dnevno.⁵¹ Za razliku od Provincijala, na području Vojne krajine svi prebjezi koji nisu primali plaću ili se nisu mogli uzdržavati imali su pravo na državnu potporu od dva krajcara po osobi.⁵² Tijekom rata primali su i donacije žita i/ili sijena, dijelom opljačkanog, a dijelom kupljenog na osmanskim teritoriju.⁵³ Po istom principu dijeljena je i oteta stoka.⁵⁴ Sudeći prema instrukciji podmaršala De Vinsa iz siječnja 1788. godine, većina prebjega pristala je prilikom iseljavanja ponijeti određenu količinu hrane za koju se vojna vlast nadala da će dostajati za nekoliko mjeseci.⁵⁵

Vojno sposobni muškarci mogli su parcijalno riješiti egzistencijalne probleme pristupanjem spomenutim jedinicama frajkora (*Frei Korps*). Te su jedinice primarno bile

44 HDA, ZR, *Beiträge*, pod god 1790, arak 8, str. 2-3.

45 Isto, k. 42, br. 3505, 31. kolovoz 1788, 2r.

46 Isto.

47 Isto, 2v,

48 Isto.

49 Opis tih jedinica slijedi u tekstu.

50 HDA, ZŽ, k. 42, br. 3505, 3r-3v.

51 Isto, 3v.

52 HDA, UBG, knjiga 150, 11. veljače 1790, red, br. 480.

53 HDA, UBG, knjiga 135, 1788, red, br. 518. U kolovozu 1788. dopremljeno je *aus Turkei* 70 kola sijena. Isto, red.br 3169.

54 O stoci otetoj oko Petrovca Isto, red, br. 4087. Vojne vlasti osigurale su za svako naselje u istočnom dijelu Ogulinske pukovnije 250 grla stoke. Holjevac, *Ogulinska*, 67.

55 HDA, OGP, kutija varia, bez signature, barun De Vins, Zagreb, 25. siječanj 1788, 1v.

popunjavane prebjeglim stanovništvom, dok su zapovjedni kadar činili krajiški časnici. Participirali su u standardnim vojnim akcijama, no prije svega su upotrebljavani za upade na neprijateljski teritorij, patroliranje pograničnom zonom i zaštitu isturenih sela iz kojih su mnogi i potjecali.⁵⁶ Tako je već u ožujku 1788. predloženo formiranje jednog frajkoru od 221 čovjeka za osiguravanje sela Gornji i Donji Unac i Srb.⁵⁷ Brojno stanje variralo je, no uglavnom se radilo o nekoliko stotina osoba. Čini se da je najbrojniji bio Lički frajkor kojemu je tijekom 1788. pristupio 691 od spomenutih 4720 muških prebjega.⁵⁸ Nešto poslije, drugom frajkoru, tzv. *Berg Korps* pod zapovjedništvom potpukovnika Kovačevića, pristupio je još 271 prebjeg.⁵⁹ Vojno sposobni muškarci, koji nisu željeli aktivno participirati u neposrednim vojnim sukobima, mogli su pristupiti i posebnom inženjerskom odredu, *Pioniers Corpsu*.⁶⁰

Permanentno nepovjerljive prema bivšim osmanskim podanicima, a osobito onima koji su nastavili živjeti na isturenoj granici, vojne su vlasti ulagale veliki napor u to kako bi implementirali čvršću kontrolu nad prebjezima. Stoga su angažiranjem prebjega u frajkor jedinice vojne vlasti nastojale istodobno povećati vojnu moć te osigurati dodatnu kontrolu nad ukupnim preseljenim stanovništvom jer su držali da ih njihove obitelji, unatoč eventualnom razočaranju novom životnom sredinom, nikako neće napustiti i emigrirati u stari zavičaj.⁶¹ Iako se načelno radilo o jedinicama koje su popunjavane dobrovoljcima, na razne je načine vršen pritisak kako bi što više prebjega stupilo u te formacije. Tako je odlučeno da oni koji odbiju pristupiti tim jedinicama nemaju pravo na petogodišnje oslobođenje od zemljišnog poreza.⁶² Čini se da su vojne vlasti u jednom trenutku premjestile ili pokušale premjestiti njihove obitelji/kuće (*häuser*) dublje u unutrašnjost zbog čega su se ovi bunili.⁶³

Nakon rata pojavila se tendencija (manjeg) dijela novom životnom sredinom razočaranih prebjega za povratak na područje Osmanskog Carstva. Situaciju su dodatno komplicirali osmanski zapovjednici koji su, suprotno mirovnom sporazumu, nastojali

56 Manji dio prebjega priključen je i serežanima. HDA, UBG, knjiga 157, 1791, red, br. 2061.

57 HDA, UBG, knjiga 135, ožujak 1788, red, br. 702.

58 Vidi stranicu 4.

59 HDA, UBG, kutija 32, 1789-9-117, Karlovac, 23. ožujka 1789.

60 Isto, knjiga 135, 1788, red, br. 765. Na ličkom kordonu do lipnja 1790. u *Pioniers Corps* inkorporirano je 200 prebjega. Isto, knjiga 149, 1790, red, br. 3169. U ožujku 1790. u Karlovac je poslano i 33 prebjega iz Slunjskog okruga koji su također uvršteni u *Pioniers Corps*. Isto, knjiga 150, 1790, red, br. 1457. Zbog izbijanja sukoba s revolucionarnom Francuskom, regrutiranje u frajkor jedinice nastavljeno je i nakon Svištovskog mira preko povjerljivih osoba, uglavnom nižih krajiških časnika i harambaša koji su na osmanskoj strani imali mnogobrojne veze i poznanstva. Isto, kutija 35, 1793-53-7, 29. prosinac 1792. *Viele türkische Emigranten* odmarširalo je u sastavu postrojbe *Wurmser Frey Corps* u rat protiv Francuza. HDA, ZR, *Vormerkung*, 1788, str. 24-25.

61 HR-HDA-430, Slavonska generalkomanda, kutija 33, 1793-66-78, 9. kolovoz 1793.

62 HDA, UBG, knjiga 167, 1793, *Transmigranten*, 1,234/1,338.

63 Isto, knjiga 180, 1795, *Frei Corps*, 2,88/2,164/2,181. Na početku rata evidentirano je i da se prebjezi ne žele vojno angažirati, već to činiti prema vlastitu nahodjenju, a bivši osmanski podanici, uvršteni u serežanske odrede, tražili su organiziranje posebnih jedinica s njihovim zapovjednicima na čelu. Isto, knjiga 132, 1788, *Transmigranten*, 13,2078. te zahtjev 23,3981.

potaknuti što veći broj prebjega na povratak. Njihove aktivnosti polučile su određen uspjeh, osobito u prenaseljenome Ogulinskom kantonu.⁶⁴ Nezadovoljni prebjezi na Slunjskom kanonu prijetili su da će emigrirati i pridružiti se svojim obiteljima (*befindlichen Familien*) čak u Ugarskoj!⁶⁵ Stoga su vojne vlasti nastojale onemogućiti odnosno zabraniti prelazak na osmanski teritorij.⁶⁶ Pojavili su se i prijedlozi da se prebjezi dislociraju dublje u unutrašnjost, odnosno *in untern Gränzen*.⁶⁷ S druge strane, proračunatom susretljivošću nastojali su prebjege učiniti što lojalnijima, odnosno ne dati im povoda za pretjerano nezadovoljstvo.⁶⁸ Primjer Petra Banjca, prebjega iz Grahovljana kojem je u listopadu 1793. vraćeno zaplijenjeno krijumčareno vino i rakija, pokazuje kojim su se metodama služile vojne vlasti. Dotičnom Banjcu nije tek vraćena zaplijenjena roba, već mu je i dopuštena opskrba vinom i rakijom s mletačkog teritorija.⁶⁹ U jednom spisu stoji da je dobar odnos ono čime su ih namjeravali pridobiti i učiniti našima (*eigene*).⁷⁰

Nepovjerenje prema prebjezima u konačnici se manifestiralo stavom kako se obrana pograničja ne može prepustiti isključivo njima.⁷¹ Stoga su predložene dvije opcije: ili da ih se makne sa same granice i naseli dublje u unutrašnjost ili da ih se naseli na novoj stečevini, pomiješane s kolonistima iz unutrašnjosti.⁷² Koliko je prebjega zaista naseljeno u krajiškoj unutrašnjosti teško je reći. Znamo da je dio prebjega naseljen na području starih rastavljenih čardaka, no pitanje je pripada li to u kategoriju unutrašnjosti.⁷³ Jedan dio s Banske krajine preseljenih prebjega zaista jest naseljen u unutrašnjosti, poput obitelji za koje su podignuta dva sela u polju kod Gospića.⁷⁴ No, koliko ih je naseljeno na posjede izumrlih ili preseljenih krajišnika ili u postojeće prazne kuće, na temelju dosadašnjih saznanja ne možemo ni približno pretpostaviti. Izvjesno je da većina ipak naseljena novoj stečevini.

Tijekom rata primjenjivana je i metoda izoliranja nepoćudnih osoba s isturene granice dublje u unutrašnjosti ili interniranje na području Provincijala o čemu svjedoči slučaj kneza Mihajla Trkulje iz sela Marinkovci kod Grahova koji je u jesen 1789. interniran na području Zagrebačke županije, gdje je pod strogim nadzorom do kraja

64 Isto, knjiga 178, 22. ožujak 1794, red, br. 861.

65 Isto, knjiga 149, 27. rujan 1790. red, br. 6195.

66 Isto, knjiga 174, 1794, Transmigranten, 2/131.

67 Isto, 2/169.

68 Carskom instrukcijom naređeno je vlastima Zagrebačke županije da prebjege treba pravedno i razmjerno razmjestiti na području županije i tretirati na što bolji način. HDA, ZZ, k. 42, 1788, br. 3505.

69 HDA, UBG, knjiga 170, listopad 1793, r.b. 2995.

70 Isto, kutija 35, 1794-35-47, 25. travanj 1794, 1v.

71 Isto, kutija 35, 1794-35-125, 26. srpanj 1794.

72 Prva opcija – Isto, kutija 36, 1796-66-20, 13. siječanja 1796, Druga opcija – Isto, kutija 36, 1796-66-99, 22. ožujak 1796.

73 Čardaci su najvjerojatnije dislocirani kao što je to bio slučaj u ličkoj pukovnji, gdje su 1793. čardaci na staroj liniji rastavljeni, utovareni na kola i pod jakom pratnjom transferirani na novu granicu i ondje ponovo sastavljeni HDA, ZR, *Vormerkung*, 1794, str. 29.

74 HDA, UBG, kutija 36, 1796-66-99, 22. ožujak 1796.

rata trebao sudjelovati u javnim radovima. Šezdesetpetogodišnji Trkulja, otac šestorice sinova i jedne kćeri, jedini je *in ganz ober und unter Grahovo* s obitelji i imovinom prebjegao pod osmansku zaštitu u selo Crni Lug.⁷⁵ Osmanlijama je povremeno slao obavijesti, a trojica njegovih sinova služili su u osmanskim *seres* jedinicama, pri čemu je jedan, imenom Petar, čak nosio i ratnu zastavu. Trkuljini sinovi navodno su se posebno istakli pri osmanskoj provali iz svibnja 1789. prilikom koje su u Grahovu spaljene kuće prebjega, pobijeni su oni koji nisu izbjegli, a njihova stoka i imovina opljačkani. Doduše, Trkulja je ranije ponekad špijunirao i za habsburšku stranu, ali informacije koje je odavao navodno nisu uvijek bile točne. Kapetan Heusner, koji je o njemu sročio izvještaj, navodi da je njegovo ponašanje bilo primarno motivirano osobnom koristi. Trkulja je bio i jedan od onih koji su funkcionirali kao most između Osmanlija i prebjeglog stanovništva pa je kao poslanik Osmanlija iz Livna pokušao nagovoriti stanovništvo Grahova da ubuduće dobrovoljno isplaćuje harač.⁷⁶ No, o daljnjoj Trkuljinoj sudbini izvori ništa ne kazuju.

Opće karakteristike kolonizacija nove stečevine Karlovačkog generalata

Proces intenzivne kolonizacije odvijao se u kontekstu novoga kantonalnog sustava, uvedenog poslije višegodišnjih razmatranja 1787.⁷⁷ Tom upravnom reorganizacijom, čiju reformu treba sagledavati u kontekstu općih intenzivnih reformi koje su postepeno implementirane u Habsburškoj Monarhiji nakon poraza protiv Pruske sredinom stoljeća, pokušalo se izbalansirati vojnu i civilnu komponentu krajiškog života, odnosno stvoriti uvjete za gospodarsko uzdizanje krajiškog društva, a da se pritom izvuče maksimum u vojnom smislu.⁷⁸ Tako su već Krajiškim pravima iz 1754. ukinuti zadnji ostaci krajiške samouprave, uređeno sudstvo i zemljišno-posjedovna prava, već ranije je

75 Iako se u izvještaju ne navodi kada je prebjegao na područje pod osmanskom vlašću, možemo pretpostaviti da se to dogodilo na početku rata kada su habsburške snage prodrle na osmanski teritorij i u konačnici zauzele Grahovo.

76 HDA, ZŽ, k. 45, br. 3169, 7. rujana 1789.

77 Habsburški kantonalni sustav inspiriran je pruskim modelom kantonalne ustroja. Rothenberg, *The Military*, 64. Implementacijom novog sustava separirana je vojna i civilna vlast na način da je kao pandan pukovnijama uvedena nova upravna jedinica – kanton. Kanton je u teritorijalnom smislu pokriva identično područje kao pukovnija, a dijelio se na četiri kantonske satnije, pri čemu je jedna kantonska satnija obuhvaćala tri bojne satnije. Kantonska satnija sastojala se pak od naselja kojima su upravljali mali suci i niži seoski inspektori. Holjevac, *Ogulinska*, 61, Kaser, *Slobodan*, II, 20. Zapojedništvo je obnašao posebni stožerni časnik s činom potpukovnika ili bojnika O kantonalnom sustavu vidi Buczynski, *Pa to su samo Hrvati!*, Zagreb, 2011, Vaniček, *Specialgeschichte*, III, 13-30, Rothenberg, *The Military*, 64-69; Holjevac, *Ogulinska*, 60-63.

78 Rothenberg navodi da je Josip II, *Influenced by the then fashionable doctrine of the separation of powers, he unsuccessfully tried to resolve the perennial conflict between maximum military utilization of the Grenzer and amelioration of their economic circumstances by dividing the military border administration into separate civil-economic and military branches*. Rothenberg, *The Military*, 61.

reformiran vojni ustroj uvođenjem pukovnija, pokrenuti su procesi modifikacije obveze kordonske službe i rabote, krenulo se u proces uređivanja sela, pristupilo se pitanju preraspodjele zemljišnog posjeda, odnosno pokrenut je proces sve izrazitije militarizacije s ciljem osiguranja što većeg broja jeftinih vojnika.⁷⁹ Historiografija kao temeljne značajke tih reformi navodi ujednačavanje vojne uprave, osnivanje pukovnija, unifikaciju posjedovnih prava i zaokruživanje krajiškog teritorija.⁸⁰ Djelokrugu kantonalne uprave pripadali su ubiranje poreza i dažbina, utvrđivanje opsega ručne i vučne rabote, briga za sigurnost sela i kontrola seoskih straža, briga o redovitoj košnji sijena, kontrola mesa i pića u krčmama, kakvoća bunarske vode, skrb za siromašne i nezbrinute obitelji itd.⁸¹ Pod ingerenciju kantonalne uprave spadalo je i pitanje prebjega kao i kolonizacija pograničja. Stoga su kantonski časnici poput recimo zapovjednika Ličkog kantona majora Mirka Božića, zauzimali prominentnu ulogu u procesu kolonizacije.⁸² Prije početka sustavne kolonizacije na osvojenom je teritoriju trebalo implementirati kantonalni ustroj što je, čini se, na teritoriju Slunjskoga i Ogulinskoga kantona učinjeno do lipnja 1793. kada se spominju već uređeni okruzi.⁸³ Izgleda da je na području Ličkoga i Otočakškoga kantona kantonalni ustroj implementiran nešto kasnije zbog kompleksnog procesa demarkacije granice i provedbe raznih mjera za osiguranje izloženog pograničja od pritiska izbjegloga muslimanskog stanovništva. Nadalje, Osmanlije su i nakon rata u svom posjedu zadržali cijeli tok rijeke Une što se negativno odrazilo na sigurnost cijelog pograničja, a nakon završetka demarkacije 1795. vraćeno im je i područje oko Grahova i Peulja. Stoga je ustroj funkcionalne kordonske linije predstavljao preduvjet

79 O reformama u Vojnoj krajini 18. stoljeća vidi Fedor Moaćanin, *Vojna krajina do kantonskog uređenja 1787*, u *Vojna Krajina, Povijesni pregled-historiografija-rasprave*, ur. Dragutin Pavličević, Zagreb, 1984, str. 26-56.

80 Holjevac, *Ogulinska*, 36. Kaser, *Slobodan*, II, 7-32; 39-76.

81 Kaser, *Slobodan*, II, 21.

82 Božić je rođen u Svinjarevcima 1756, a poginuo je kod Raaba 17. svibnja 1809. U ratu za bavarsko naslijeđe služio je kao kadet u Brodskoj pukovnici, a 1783. premješten je kao natporučnik u zapovjedništvo. 1789. postaje satnik, 1794. bojnik, a 1799. potpukovnik Slunjske pukovnije. Iskazao se u ratovima s revolucionarnom Francuskom, a poginuo je nakon ranjavanja u bici kod Raaba, Tri dana kasnije promaknut je u čin general-bojnika. *Wurzbach Biografisches Lexikon*, knjiga 2, Bninski-Cordova, str. 102. Na temelju izvora stječe se dojam da je Božić, autor u historiografiji poznatih tajnih izvještaja o bosanskom pašaluku 1780-ih, očito kompetentan i dobro informiran časnik te odličan poznavatelj lokalnih prilika, funkcionirao kao svojevrsni *most* između prebjega i krajišnika te središnjih vojnih vlasti u Zagrebu i Beču. U arhivskim fondovima Hrvatskoga državnog arhiva sačuvalo se nekoliko Božićevih molbi u korist prebjeglog stanovništva i pravoslavnog svećenstva. Druga važna individua u procesu koloniziranja pograničja bio je inženjer barun Josip Cerini časnik zadužen za projektiranje i podizanje novih sela. Njima je pri ovom poslu sekundiralo nekoliko nižih časnika iz svakoga pojedinoga kantona. Navedeni su potpukovnik Haimbucher, potporučnik Lovrenčić te četvorica zastavnika, Kosanović iz Ogulinske, Cervies iz Jelačićeve, Voigt iz Slunjske i Cerini iz *Erbachischen* pukovnije. Prema potrebi, Božić je mogao pozvati i potpukovnika Nocettia. HDA, kutija 35, 1794-35-47, 25. travanj 1794. 3r-3v.

83 HDA, UBG, kutija 35, 1793-35-95, 18. lipanj 1793, Isto, knjiga 169, lipanj 1793, r.b. 1679.

uspješne kolonizacije.⁸⁴ Sam proces kolonizacije odvio se u nekoliko etapa. Prvo je izvršena podjela zemlje, nakon toga podizana su sela, čardaci i raštela, a kada je to učinjeno, pristupilo se stvarnom naseljavanju.⁸⁵ Broj novih kuća utvrđen je konskripcijom raspoloživog zemljišta.⁸⁶ Prebjezi su prilikom preseljenja primili određeni patent o posjedovanju zemlje, kojim su poslije ponovo mogli zatražiti tu zemlju.⁸⁷ Iako su sela podizana relativno brzo, kasnije ćemo vidjeti da je selo Ljeskovac u Ogulinskom kantonu podignuto u nekoliko mjeseci, kolonizacija je prije svega predstavljala živi proces koji je mogao trajati godinama. Tako je, primjerice, prostor oko sela Vaganac i Rešetar koloniziran godinama, pa od 1796. za nove naseljenike više nije bilo mjesta.⁸⁸ Zbog povećanih zahtjeva, neka su sela podizana i na erarskom terenu rezerviranom za ispašu, kao što je bio slučaj sa selom Kršlja.

Iako je u dosadašnjem izlaganju naglasak stavljen na pitanje prebjega, glavninu naseljenika na području novoga kordona zapravo su činili kolonisti iz unutrašnjosti krajiškog područja. Na žalost, u korištenim izvorima o tijeku kolonizacije krajišnika na novu stečevinu nema mnogo podataka. Kaser navodi da su od ukupnog broja kolonista jednu trećinu činili prebjezi, a da je dvije trećine otpadalo na koloniste iz unutrašnjosti.⁸⁹ Vojne vlasti jasno su apostrofirale da ti unutrašnji kolonisti imaju prednost pri naseljavanju, nakon njih treba naseliti prebjege koji su se već nalazili na krajiškom području, a tek onda i nove prebjege iz Osmanskog Carstva.⁹⁰ Intencija središnjih vlasti bila je jasna: rasteretiti prenapučene zadruge koje su zbog malog posjeda ili posjeda slabe kvalitete trpjele ozbiljne egzistencijalne probleme, poput u jednom izvoru navedenih obitelji iz Podgorja s 15 do 20 članova, a ne više od pet ili šest jutara zemlje.⁹¹ Takve obitelji često su same težile izdvajanju iz združnoga okvira jer u velikim zajednicama nisu mogle preživjeti ili su zadrugu željele napustiti zbog raznih unutarnjih trzavica, što se također često događalo.⁹²

84 Isto.

85 Isto, knjiga 173, 1794, Gräniz Berechtigung, 1,156/1,320/2,201/1,371/2,268.

86 Kaser, *Slobodan*, II, 60.

87 HDA, knjiga 179, 1795, Gräniz Berechtigung, 2,346.

88 Isto, kutija 36, 1796-66-99, 22. ožujak 1796.

89 Kaser, *Slobodan*, II, 60.

90 Odgovor DRV gračačkom župniku Čubeliću u kontekstu njegove ponude organiziranja naseljavanja 500 hercegovačkih obitelji na područje Unca i Srba. HDA, UBG, kutija 35, 1793-21-106, 25. ožujak 1793.

91 Isto, kutija 36, 1796-66-99, 22. ožujak 1796.

92 Isto, kutija 35, 1794-35-125, 26. srpanj 1794. Primjerice, Ćiri *Kottichu* (Kotiću, Katiću?) iz Smiljana dopušteno je da preseli (sam ili s obitelji, nije navedeno) na demarkacijskih teren, jer je njegova odluka da pređe na katoličanstvo izazvala *Disharmonie* unutar te *graniz hauß*. Isto, knjiga 169, veljača 1793, r.b. 795. Do tog trenutka državno forsiran model združnog života doživio je potpunu afirmaciju, jer je zbog mnogobrojnosti članova u zdruzi predstavljao najprikladniju obiteljsku formu za osiguranje dovoljnog broja ljudi za popunu pukovnja. Stoga je dioba zadruga limitirana krajiškim zakonima iz 1754, na način da se dijeliti mogu samo one obitelji koje su i dalje sposobne participirati u vojnoj službi, odnosno ako im je posjed i dalje bio dostatan za prehranu podijeljene obitelji. Svaka dioba morala je biti sankcionirana od pukovnijskog zapovjedništva. Kaser, *Slobodan*, II, 164-165. Uvođenjem

Nova teritorijalna ekspanzija vojnim je vlastima pružila odličnu priliku da organiziranim preseljenjem pojedinih krajiških obitelji ili cijelih zadruga na osvojeni teritorij ublaže posljedice agrarne prenaseljenosti.⁹³ Posjedi preseljenih krajišnika pripali bi članovima obitelji koji su ostali na domicilu, a u slučaju preseljenja cijele obitelji/zadruge posjed je razdijeljen unutar lokalne zajednice ili bi pripao novim naseljenicima.⁹⁴ Izričito je bilo zabranjeno da na novome kordonu naseljene obitelji zadrže i obrađuju nekadašnje posjede.⁹⁵ Nažalost, preseljenja cijelih zadruga direktno se spominju samo u slučaju sela Željava. To selo napučeno je krajišnicima koji su potjecali iz velikih (*zahlreichen*) obitelji, a samo su se tri obitelji u potpunosti preselile pa se njihov napušteni posjed mogao dodijeliti potrebitim krajišnicima.⁹⁶ Glavnina unutrašnjih kolonista otpadala je ipak na iz zadruga izdvojene obitelji, a ne na cijele zadruge.

Pravo naseljavanja na novi kordon imale su i obitelji krajišnika čije su kuće djelomično oštećene u osmanskim provalama jer, za razliku od onih čije su kuće u potpunosti uništene, oni nisu imali pravo na odštetu.⁹⁷ Svi kolonisti na pet su godina oslobođeni plaćanja zemljarine i davanja rabote iako ne i kordonske službe.⁹⁸ Treba uzeti u obzir da su mnogi krajišnici i ranije obitavali na samoj ili u blizini osmanske granice pa za njih život na pograničju možda i nije predstavljao nešto radikalno novo. U kontekstu svega navedenog, možemo pretpostaviti da je među krajišnicima morao postojati interes za preseljenjem na novi kordon kojim bi, unatoč opasnostima, stekli nove posjede i kvalitetnije uvjete života.⁹⁹

Što se naseljavanja prebjega tiče, količina i kvaliteta istraženoga arhivskoga gradiva oscilira pa trenutačno nije moguće u jednakoj mjeri obraditi svako područje. Najviše izvora odnosi se na naseljavanje Ogulinskoga kantona dok se najmanje arhivskoga gradiva odnosi na kolonizaciju Slunjskoga kantona. Nema sumnje da se najviše prebjega naselilo na području Ličkoga kantona. Prema Vaničeku, tamo se smjestilo njih 3231 dok je u Otočaćkom kantonu naseljeno njih 1446. Na području Ogulinskoga kantona naseljeno ih je 1449, a na području Slunjskoga kantona 1197.¹⁰⁰ Nakon rata na područje Karlovačkoga generalata masovno su naseljeni i prebjeci koji su dotad bili smješteni na području Banske krajine. Tako je do ožujka 1796. *bei ihren befreundten* preseljeno

kantonalnog sustava 1787, dioba zadruga onemogućena je, jer se smatralo da vojnokrajiško uređenje može funkcionirati jedino ako postoje velike porodice koje mogu dati upisane vojnike, a da to ne šteti njihovom gospodarstvu. Buczynski, *Pa to su*, 181. O vojnim zadrugama vidi. Holjevac, *Ogulinska*, 223–254.

93 HDA, UBG, kutija 35, 1794-35-47, 25. travnja 1794, 3r.

94 Isto, knjiga 185, 18. rujna 1795, red, br. 2483, Isto, kolovoz 1795, red, br. 2252.

95 Npr. Isto, knjiga 179, 1795, Gräniz Berechtigung, 3/4442,574/2,635.

96 Isto, knjiga 185, kolovoz 1795, red, br. 2252.

97 Kantonalno zapovjedništvo imalo je pravo dodijeliti im *gute Gründe* na demarkacijskom terenu. Isto, knjiga 170, srpanj 1793, r.b. 2075.

98 Isto, knjiga 182, 1795, red, br. 129.

99 Tako narednik Tomo Poljak moli u kolovozu 1795. da mu se dodijele neki slobodni posjedi na cetinskom području. Isto, knjiga 185, 29. kolovoz 1795, red, br. 2334.

100 Vaniček, *Specialgeschichte*, III, 64.

359 obitelji s 2210 članova.¹⁰¹ Već mjesec dana kasnije, Dvorsko ratno vijeće zatražilo je da se na područje Karlovačkog generalata smjesti još 596 obitelji prebjega s Banske krajine smatrajući da svaki kanton može primiti još 150 obitelji koje bi dijelom bile naseljene na pograničju, a dijelom u unutrašnjosti krajiškog područja. Prostor za naseljavanje trebao se otvoriti sječom velikih šumskih površina na demarkacijskom terenu, prepuštanjem posjeda preseljenih krajišnika te naseljavanjem na pašnjake i razne nepodijeljene terene.¹⁰² Iste godine predloženo je da se za 60 obitelji prebjega s Banske krajine podignu dva sela u polju Rudajice kod Gospića.¹⁰³ Prema potrebi, mogao im se dodijeliti i dio erarskog terena rezerviran za ispašu.¹⁰⁴ No nisu svi prebjeci s Banske krajine bili zainteresirani za preseljenje jer se navodi da je bilo potrebno i nekoliko izviđanja te *muhlsam untersuchung* ne bi li se nagovorili oni koji su iza sebe morali ostaviti plodne posjede.¹⁰⁵ Preseljenje na područje Karlovačkoga generalata obećano je i stanovništvu s područja koje je nakon demarkacije granice vraćeno Osmanlijama. Oni su morali odlučiti hoće li prijeći na habsburšku stranu ili ponovo biti inkorporirani u sastav Osmanskog Carstva.¹⁰⁶ Prebjezima s Banske krajine vojna je vlast u jesen 1795. obećala da će ih na proljeće naseliti na području Karlovačkoga generalata, a da će im tijekom zime pružiti asistenciju pri izgradnji zemunica.¹⁰⁷ Kada se sve navedeno uzme u obzir, ne čudi da je već do 1796. u novom kordonu dvostruko više stanovnika nego u osmanskom periodu.¹⁰⁸

Kolonizacija pojedinih kantona Karlovačkog generalata

Kao što je navedeno, najviše pronađenih izvora referira na kolonizaciju novoga Oguinskog kordona. Kolonizacija je tamo započela najkasnije u rujnu 1793. kada je izdana zapovijed o podizanju i naseljavanju sela Ljeskovac.¹⁰⁹ Već je spomenuto da je selo podignuto u relativno kratkom roku pa je već do listopada iste godine izgrađeno 37 kuća.¹¹⁰ U siječnju sljedeće godine zatraženo je ojačavanje (*verstarken*) sela,¹¹¹ a mjesec dana kasnije pravoslavni kapelan Petar Klarić moli da ga se imenuje parohom u *neu angesidlete* selu Ljeskovcu. Klarić se ponudio ondje naseliti dobre i pouzdane obitelji

101 HDA, UBG, kutija 36, 1796-66-20, 19. ožujak 1796.

102 Isto, 1796-66-112, 9. travanj 1796.

103 Isto, 1796-66-99, 22. ožujak 1796.

104 Isto, knjiga 177, lipanj 1794, red, br. 2546. Isto, kutija 35, 1793-21-106, 25. ožujak 1793, Isto, 1793-66-96, 4. ožujak 1793.

105 HR-HDA-429, Banska generalkomanda (dalje BG), kutija 9, 1797-17-53, 17. ožujak 1797.

106 Za Grahovo i Peulje vidi HDA, UBG, knjiga 182, 11. listopad 1795, red, br. 4542.

107 HDA, BG, kutija 7, 1795-35-22, Gračac, 30. 11. 1795, Isto, 1795-35-22, 28.11.1795.

108 Vidi fusnotu 37.

109 HDA, UBG, knjiga 170, rujanj 1793, r.b. 2339.

110 HDA, PGEP, kutija 16, 1793, br. 907.

111 HDA, UBG, kutija 35, 1794-6-18, 22 siječanj 1794.

iz Primišlja, gdje je ranije bio paroh. Također, ponudio se prepustiti svoju kuću u Primišlju za časnički stan, a tamošnji posjed prepustiti potrebitim krajišnicima.¹¹² Dakle, selo je podignuto relativno brzo, u svega nekoliko jesenskih i zimskih mjeseci kada vremenski uvjeti zasigurno nisu bili idealni. Ono tada nije u potpunosti kolonizirano, ali glavnina je posla obavljena.

Otprilike u istom periodu podignuta su i sela Vaganac, Rešetar, Drežnik, Sadilovac i Grabovac za koja je Kaser objavio podatke o omjeru prebjeglih i domaćih obitelji 1793. Samo su dva sela u potpunosti naseljena prebjezima, Sadilovac s 33 i Grabovac sa 66 obitelji. U ostalim selima dominirali su krajišnici u sljedećim omjerima: Ljeskovac 30 domaćih naspram pet obitelji prebjega, Vaganac 61 domaćih naspram pet obitelji prebjega, Rešetar 38 domaćih naspram 12 obitelji prebjega i Drežnik 45 domaćih naspram 21 obitelji prebjega.¹¹³ Ukupno je u ovih šest sela naseljeno 316 obitelji: 174 domaće i 142 obitelji prebjega.¹¹⁴ Prema registraturnim zapisima iz ožujka 1794. u Ogulinskom je kantonu bilo predviđeno podizanje 291 kuće (*Häuser Platz*). No, u tom trenutku tamo se nalazilo 96 obitelji više od predviđenog. Tih 96 obitelji,¹¹⁵ u kojima su bile 693 osobe, preseljeno je na način da je 77 obitelji dislocirano na Njemačko-banatsku granicu, a 19 na područje Đurđevačkoga kantona.¹¹⁶ Grbić navodi da je tih 19 obitelji naseljenih na području Đurđevačkoga kantona valjda bilo katoličke vjeroispovijesti.¹¹⁷ U proljeće/ljeto 1795. novih deset obitelji prebjega preseljeno je s područja Ogulinskoga kantona u Banat.¹¹⁸ Iako u navedenim podacima postoje odstupanja, kako broj predviđenih parcela iz 1794. ugrubo odgovara Kaserovim podacima o ukupnom broju naseljenika, možemo zaključiti da su ona posljedica, odnosno indikator dinamičnosti procesa kolonizacije.

U pogledu kolonizacije novog kordona Slunjskoga kantona, izvora je u Hrvatskome državnom arhivu malo. Vaniček navodi da su prebjezi ovdje sačinjavali između trećine i polovine stanovništva.¹¹⁹ Manojlo Grbić navodi pak da je naseljavanje u Cetinskom i Drežničkom kotaru obećano prebjezima koji su pristali služiti u ratovima protiv Francuza.¹²⁰ Poznato je da je na prostoru novog Slunjskoga kordona podignuto ukupno šest sela u kojima je u trenutku evidentiranja bilo 227 kuća. Radilo se o sljedećim selima: Radovica s 46 kuće, Maljevac s 34 kuće, Kekić Selo s 37 kuća, Cetinski Varoš

112 Za molbu vidi Isto, knjiga 178, veljača 1794, red, br. 604. Za naseljavanje HDA, PGEP, kutija 16, listopad 1793 i ožujak 1794, br. 907 i 908.

113 Kaser, *Slobodan*, II, 60-61.

114 Isto, 61.

115 *verdactigen Transmigranten...und jene, die da keinen platz haben* Isto, knjiga 178, ožujak 1794, red br. 861.

116 Isto, lipanj 1794, red, br. 1634, Isto, knjiga 178, 1. travanj 1794, red, br. 956.

117 Grbić, *Karlovačko*, 110.

118 HDA, UBG, knjiga 182, 19. travanj 1794, red, br. 1647.

119 Vaniček, *Specialgeschichte*, III, 67.

120 Grbić, *Karlovačko*, 109.

sa 60 kuća, Begovac sa 16 kuća i Kruškovača s 34 kuće.¹²¹ Znamo da je ukupni agrarni kapacitet cetinskog kotara 1793. iznosio 20.882 jutra, od čega je samo 413 otpadalo na erarsku zemlju.¹²² U Hrvatskome državnom arhivu pohranjen rukopis o povijesti Slunjske pukovnije sadrži popis krajišnika preseljenih iz unutrašnjosti Slunjske pukovnije na područje novoga kordona. Nažalost, evidentirane su samo glave obitelji i mjesta iz kojih su dolazile. No popis pokazuje da su kolonisti potjecali s kompletnog područja Slunjske pukovnije, od prostora u neposrednoj blizini novoga kordona pa sve do Žumberka. Navedena su sljedeća mjesta: Selišće, Čamerovac, Gornji Lađevac, Popovac, Donji Popovac, Gornje Taborište, Donji i Gornji Kremen, Vališ Selo, Kuplensko, Okić, Knežević Kosa, Dolinar, Raletina, Novo Selo, Klanac, Kuzma, Donji Poloj, Višići Vrh, Koruško Selo, *Tuška*, Tržić, Popović Brdo, Selnica, Gliboki Grad, Taborište, Cerovac, Gornji i Donji Nikšić, Pavlovac, Hrvatski Blagaj i Veljun. Iz svakog sela pristizalo je do tri obitelji, a samo je iz Hrvatskog Blagaja naseljeno pet, a iz Popović Brda devet obitelji.¹²³ Kako popis navodi 62 glave obitelji, čini se da se radilo o nekoliko stotina osoba. Znamo da je 1795. u Kekić Selu, Vališ Selu i/oko Komesarca živjelo oko 713 katolika¹²⁴ te da je kolonizacija i ovdje bila intenzivna pa je do 1796. ostalo tek 1123 jutara slobodne zemlje što je, prema računici od 24 jutra po obitelji, bilo dostatno za novih 45 obitelji prebjega.¹²⁵ Dakle, ostalo je mjesta za još jedno veće selo.

Kolonizacija kordona Otočackoga i Ličkoga kantona započela je vjerojatno već 1794. godine, s tim da izvori potvrđuju da je barem u dva sela, Gornji Lapac i Donji Zaklopac, bilo (naseljenih) kuća i prije početka organizirane i sustavne kolonizacije.¹²⁶ Intenzitet kolonizacije bio je takav da na području Otočackoga kantona od 1795. više nema kapaciteta za nova naseljavanja, barem do okončanja procesa demarkacije granice.¹²⁷ Dobar dio prebjega naseljenih na Ličkom i Otočackom području vjerojatno uopće nije prebjegao, već se očito radilo o starosjediocima. Unatoč deficitarnim izvorima, jasno je da je dio domicilne populacije proveo barem dio rata u svojim selima ili da se vratio ubrzo nakon okončanja rata. Na taj zaključak navode nas i informacije o dislociranim stanovnicima pograničnih sela te već više puta spomenuti popis nepokornih iz Vidova Sela i sela Štrbci. Pitanje je kako su nakon okončanja rata reagirali dislocirani žitelji sela Nebljusi, Lapac, Dobroselo, Smoljanac, Petrovoselo i Rešetar.¹²⁸ Jesu li se i oni počeli vraćati svojim domovima odmah nakon okončanja rata, bez obzira što vojne vlasti zasigurno nisu dopuštale stihijsko naseljavanje još uvijek nedefinirane, pa i sporne,

121 Vaniček, *Specialgeschichte*, III, str. 67

122 Blanc, *Zapadna*, 192.

123 HDA, ZR, *Beiträge*, pod god. 1795, 13. siječanj, str. 16.

124 HDA, UBG, knjiga 185, 19. rujanj 1795, red, br. 2460.

125 Isto, kutija 36, 1796-66-20, 13. siječanj 1796, 1v.

126 Vidi fusnotu 163 i 166.

127 HDA, UBG, knjiga 185, 28. kolovoz 1795, red, br. 2323.

128 HDA, UBG, *Prijepisi spisi*, 1791-35-44, 24. srpnja 1791, 2r. I za ratovanje nesposobno stanovništvo i njihova stoka dislocirani su u svibnju 1788. sa *suve mede* slunjske pukovnije jednu milju u unutrašnjost. HDA, ZR, *Beiträge*, pod god. 1788, arak 40, strana 2.

granice? To je pitanje na koje izvori u ovom slučaju ne pružaju jasan odgovor. Ono što znamo jest da su u travnju 1792. godine neki prebjeci tražili povratak u svoje domove na demarkacijskom terenu.¹²⁹

Kao što je već spomenuto, čini se da je ovdje proces kolonizacije malo kasnio zbog spornih pitanja razgraničenja. Ekscesi su izbijali i zbog nastojanja izbjeglog muslimanskog stanovništva da povrati ili obrađuje svoje izgubljene posjede, a napetu atmosferu dodatno su potencirale razne informacije o osmanlijskim pripremama za prekogranične upade. Nažalost, dostupno arhivsko gradivo ne pruža dovoljno informacija za rasvjetljavanje događaja u *intermezzu* između okončanja rata i početka organizirane kolonizacije. Prema Pavičićevim istraživanjima populacija je nakon kolonizacije bila distribuirana na sljedeći način. Pravoslavne starosjedilačke obitelji dominirale su na području Srba, gdje je manji dio kolonista potjecao iz unutrašnjosti, odnosno iz naselja s područja od Bruvna do Zrmanje. S krajiškog je prostora pristiglo teko nekoliko obitelji, među kojima je jedna bila obitelj bunjevačkih Ivezića.¹³⁰ Na lapačkom su području starosjedioci ostali živjeti u Dobroselu i Doljanima, ali ondje je naseljeno i nešto doseljenika i iz okolice Knina. Na područje Lapačkog polja vojne su vlasti naselile pravoslavne i katoličke obitelji iz krajiške unutrašnjosti. Nadalje, pravoslavne obitelji naseljene su u oba Lapca, Oraovac i Dnopolje dok su katolici (Bunjevci) naselili Boričevac te dijelom oba Lapca i Dnopolje. Pravoslavni doseljenici pristizali su iz Vilića, Plaškog, Brloga, Brinja, Korenice, Brinjana, Mogorića, Smiljana i Kosinja dok su katolici, uglavnom bunjevačkog porijekla, pristigli uglavnom s lovinačkog područja.¹³¹

U pogledu kolonizacije novog Ličkoga i Otočaćkog kordona sačuvana je iscrpna naredba majora Božića iz 1796. prema kojoj je na tom prostoru trebalo podignuti ukupno 18 sela. Sva su planirana u novom stilu, kao izdužena sela pravilnog rasporeda u jednoj, dvije i iznimno tri linije s frontalnom stranom okrenutom prema određenoj strani svijeta. Tako je u Dnopolju ili Donjem Lapcu uzduž puta prema Kamenskom, planirana izgradnja 25 kuća u jednom redu s frontalnom stranom okrenutom prema istoku. Slijedi Lapac, selo u dva reda s 60 kuća, župnom crkvom i časničkim kvartirnom. Crkvu i časnički kvartir trebalo je smjestiti u centar sela, odnosno crkvu ili časnički kvartir na mjestu turnja.¹³² U Oraovcu je planirano jednoredno selo od 35 kuća i dva čardaka, s frontalnim dijelom okrenutim prema istoku.¹³³ U Gornjem Lapcu već su stajale kuće pa je tamo planirano selo od 35 kuća u jednom redu s frontalnom stranu okrenutom

129 HDA, UBG, kutija 33, 1792-35-34, Beč, 2. travnja 1792. Ne znamo da li je dozvoljen povratak već tada, ali je jasno da je godinu dana kasnije na demarkacijskom terenu bilo ljudi, jer je generalu von Schlaunu naredeno da za frajkorps regrutira *auf dem Demarcations Grund befindlichen Turkischen Unterthanen*. Isto, kutija 35, 1793-35-43,28. ožujak 1793.

130 Pavičić, *Seobe*, 231-232.

131 Isto, 232-233, Dragutin Pavličević, O pučanstvu Krbave, Like i Gacke s posebnim osvrtom na Bunjevece, *Krbavska bitka i njene posljedice*, ur. Dragutin Pavličević, Zagreb, 1997, str. 210.

132 HDA, UBG, kutija 36, 1796-66-99, 4. ožujak 1796, 2r

133 Isto, 2r.

prema Boričevcu (istoku).¹³⁴ U Boričevcu se nalazila kula ispod koje je trebalo podići 25 kuća u jednom redu sve do Propatnoga Klanca. Utvrdu je trebalo prenamijeniti u obzidanu (*ringmauer*) crkvu, a časnički kvartir smjestiti na odgovarajuću defenzivnu poziciju.¹³⁵ U Dobroselu prema Dobrovodi i Priseki planirano je selo od 45 kuća u jednom redu s frontalnim dijelom okrenutim prema istoku i s časničkim kvartirom.¹³⁶ U Doljanima je planirano selo od 50 kuća u jednom redu s frontalnim dijelom okrenutim prema sjeveru.¹³⁷ U Brotnji, uz glavni put između Stublića i Kamenovače, zamišljeno je jednoredno selo od 18 kuća s frontalnim dijelom okrenutim prema istoku.¹³⁸ U Zaklopcu, također uz glavnu cestu prema već postojećim kućama u Donjem Zaklopcu, planirano je jednoredno selo od 16 ili više kuća s frontalnim dijelom prema istoku i jugu.¹³⁹ Uz novu cestu u Suvaji, gdje se nalazila crkva, planirano je selo od 46 kuća sa župnom crkvom i časničkim kvartirom. Suvaja je jedino selo koje je zamišljeno troredno.¹⁴⁰ U Neteki je od Vojvodića Gaja prema izvoru Neteka trebalo je podići jednoredno selo od 12 kuća s frontalnom stranom kuća prema istoku.¹⁴¹ U Srbu je planirano podizanje sela od 65 kuća s časničkim kvartirom i župnom crkvom. Ovisno o konfiguraciji terena, selo je trebalo razviti u jedan ili dva reda.¹⁴² U Kunovcu ili Kunovcu Kupirovu, uz istoimenu potok pa preko uzvisine Ravna njiva prema Damjanovića vrelu, planirano je podizanje čak 70 kuća s časničkim kvartirom i crkvom. Spomenute dvije građevine trebale su stajati u sredini sela, s time da je, ako je moguće, crkvu trebalo smjestiti na uzvisinu.¹⁴³ U Osredcima, od ruševine Crkvina prema kućama Pejić, planirano je selo od 30 kuća s časničkim kvartirom i župnom crkvom. U ovom jednorednom selu s kućama frontalno okrenutim prema sjeveru, crkva je trebala biti pozicionirana na lijevoj strani sela, a kvartir iznad izvora Rakića vrelo.¹⁴⁴ U Dugopolju pri izvoru Bogutovačko vrelo planirano je jednoredno selo od 6 kuća frontalno okrenutih prema istoku.¹⁴⁵ U Zavlaci kod Kaldrme trebalo je podići jednoredno selo od devet kuća s frontalnim dijelom okrenutim prema jugu.¹⁴⁶ U Tiskovcu između potoka Mutlaga i Jezerce planirano je jednoredno selo od šest kuća, frontalno okrenuto prema istoku.¹⁴⁷ I u Drenovcu, uz

134 Isto.

135 Isto, 2v.

136 Isto.

137 Isto.

138 Isto.

139 Isto.

140 Isto.

141 Isto, 3r.

142 Isto,

143 Isto.

144 Isto.

145 Isto.

146 Isto, 3v.

147 Isto.

istoimeni potok, planirano je jednoreдно selo od deset kuća frontalno okrenutih prema jugu. Crkvu je trebalo podići na jednoj uzvisini na Drenovačkoj kosi.¹⁴⁸

Istom naredbom na kordonu Otočackoga kantona planirano je podizanje sljedećih sela: Gornja i Donja Željava sa 70 kuća i časničkim kvartirrom, župnom crkvom i župnim domom.¹⁴⁹ Selo Kamenica trebalo se sastojati od 12 kuća s frontalnom stranom okrenutom prema Klokotu, ispred kojih je morala prolaziti glavna cesta.¹⁵⁰ Selo Zavalje trebalo je brojiti 15 kuća uz časnički kvartir, župnu crkvu i župni dom. Sastojalo bi se od dva krila, s tim da su uz jedan red kuće i vrtovi okrenuti prema lokalnom potoku. Frontalna strana kuća morala je biti okrenuta prema novoj granici, a na kraju tog reda trebalo je plasirati jedan čardak podignut na glavici pogodnoj za obranu. Časnički kvartir, crkva i župni dom stajali bi u sredini sela.¹⁵¹ U Skočaju, od izvora Galinovca prema Suvaji, predviđeno je jednoreдно selo od 16 kuća s frontalnim dijelom okrenutim prema novoj granici.¹⁵² U Melinovcu je planirano podizanje jednoređnog sela od osam kuća čiji će se položaj odrediti prema karakteristikama terena.¹⁵³ Za Nebljuse je planirano selo od 30 kuća u dva krila s crkvom, župnim domom i časničkim kvartirrom.¹⁵⁴ Napokon, u selu Kruge plan je bio podići šest kuća u dva krila.¹⁵⁵ Na području novog kordona Otočackog kantona naseljen je već broj katoličkog stanovništva iz unutrašnjosti, s tim da je jedan manji dio otpadao na tkz. *Madžare*, odnosno starosjedilačko hrvatsko stanovništvo koje je i nakon osmanskih osvajanja ostalo živjeti na prostoru oko Bihaća. Katoličko je stanovništvo naselilo sela u neposrednoj blizini Bihaća Zavalje, Skočaj, Kamenicu, Međudražje, Baljevac.

Karakteristike novih pograničnih sela

Intenzivna militarizacija krajiškog društva zorno se manifestirala na izgledu krajiških sela koja su podvrgnuta procesu restrukturiranja, odnosno grupiranja razbacanih kuća (tzv. *ušoravanje*). Grupiranje razbacanih kuća jedna je od metoda kojom su vojne vlasti povećavale kontrolu nad stanovništvom, ali i otvarale prostor za uvođenje agrarnih inovacija, suzbijale manipulacije u pogledu plaćanja poreza, davanja tlake i podvoza, skrivanja vojnih bjeGUNaca itd.¹⁵⁶ Iz vojnog rakursa, raštrkana naselja nisu se uklapala u novu shemu jer su predstavljala problem pri nadzoru, obuci i brznoj mobilizaciji vojnika.¹⁵⁷

148 Isto.

149 Isto.

150 Isto, 4r.

151 Isto.

152 Isto.

153 Isto.

154 Isto, 4v.

155 Isto.

156 Isto, 188, Vaniček, II, 235-237.

157 Rothenberg, *The Military*, 53.

Stara krajiška sela nastajala su spontano i bez prevelikog uplitanja središnjih vlasti te se uglavnom radilo o disperzivnim grupama kuća i zaseoka na određenom prostoru; često tek o zadruzi ili o široj srodničkoj zajednici.¹⁵⁸ Proces modifikacije krajiških sela, koji je započeo 1770-ih, polučio je tek djelomičan uspjeh pa je još početkom 19. stoljeća četvrtina sela razbacana po brdima.¹⁵⁹ Pokazalo se da je maršal Lacy bio u pravu kada je u svom izvještaju iz 1783. predvidio da je proces grupiranja krajiških kuća tako velik pothvat da se neće ostvariti ni za 50 godina.¹⁶⁰ Doduše, treba naglasiti da su se nastojanja oko grupiranja razbacanih kuća pojavila već prilikom popisivanja stanovništva Like i Krbave 1712. godine, ali da ta namjera nije provedena. Pitanje grupiranja razbacanih naselja pojavilo se i 1740-ih i 1750-ih, ali za implementaciju je trebalo čekati kraj Sedmogodišnjeg rata.¹⁶¹ Neka sela ipak su premještena početkom 1750-ih zbog potrebe da se u pukovnijama ujednači broj vojnika.¹⁶² No Rothenberg navodi da je taj posao bio preskup pa su ti planovi provedeni samo uz granicu s Osmanskim Carstvom.¹⁶³ Tek kada je novi rat s Osmanlijama bio izgledan, Beč je doznačio 34.000 forinti za grupiranje izloženih pograničnih naselja.¹⁶⁴ Nadalje, Kaser je u pravu kada navodi da su, planskim naseljavanjem i eliminacijom raštrkanih sela, ona gubila svoju upravnu i obrambenu funkciju,¹⁶⁵ no kada je riječ o pograničnim selima, ona su i dalje integralan dio kordonskog sustava, stoga je njihova defenzivna funkcija i dalje jedna od najvažnijih karakteristika. Cijeli je kordon zapravo jedna defenzivna mreža u kojoj su sela stajala u najbližoj korelaciji s kordonskim postajama, posebice raštelima.¹⁶⁶ Neka sela podizana su baš kao potpora raštelima pri svakodnevnom funkcioniranju i u slučaju napada. U izvorima se apostrofiraju podizanje manjih sela od 24 do 30 kuća oko raštela u Srbu i Zavalju.¹⁶⁷ Tek s okončanjem procesa podizanja novih pograničnih sela, odnosno povećanjem broja stanovništva na kordonu, mogla se ustrojiti efikasna obrana.¹⁶⁸ Značaj

158 Roksandić, *Vojna*, 45. Kaser, *Popis Like*, 22.

159 Carl Berndard von Hietzinger, *Statistik der Militärgrenze des Österreichischen Kaiserthums*, prvi dio, Beč, 1817, str. 234. Početkom 1780-ih Dvorsko ratno vijeće rezimira da će grupiranjem razbacanih kuća krajišnici postati bolji ljudi te dobri gospodari i domaćini. Buczynski, *Pa to su*, 131.

160 Buczynski, *Pa to su*, 146-147.

161 Rothenberg, *The Military*, 53

162 Isto, 26

163 ...such schemes were expensive and Vienna was never willing to spend much on the military borders. Therefore these plans were never executed except along the Bosnian frontier, which was most exposed to marauding bands still making periodic incursions. Here a number of more compact villages were established, although some senior officers, including Field Marschal Lacy, grumbled at the expense. Isto, 54.

164 Isto.

165 Kaser, *Slobodan*, II, 43, 58.

166 HDA, UBG, kutija 35, 1794-35-146, 9. listopada 1794. O kordonu Rothenberg, *The Military*, 46-49. Erna Lesky, „Die österreichische Pestfront an der k.k. Militärgrenze“, *Saeculum*, 8, 1957, 82-105 i navedena literatura.

167 HDA, UBG, kutija 36, 1796-35-68, 13. travanj 1796, 1v-2r.

168 Isto, kutija 35, 1794-35-47, 25. travanj 1794, 3r. Prema naredbi Dvorskog ratnog vijeća iz 1794, pukovnije su morale međusobno pružati asistenciju. To se osobito odnosilo na kordon ličke i otočke regimente gdje je ustrojavanje kordonskog sustava bilo otežano. Zato su na tom prostoru morale biti

novih krajiških sela dodatno je potencirala odredba mirovnog ugovora u Svištovu kojom je bilo zabranjeno podizanje novih utvrda na demarkacijskom terenu, a ograničene su i građevinske intervencije na postojećim objektima.¹⁶⁹ U takvim okolnostima, nova krajiška sela morala su kompenzirati taj deficit i funkcionirati kao niz malih, ali čvrstih pograničnih utvrda. Sa strateškog stajališta, teritorijalna ekspanzija prema rijeci Uni prilično je zakomplicirala obranu jer je sustav kordonskih straža, koji je ranije bio pozicioniran na uzvisinama, sada premješten u neposrednu blizinu rijeke Une u nizini. Time je ne samo izgubljena ranija dominantna strateška pozicija, odnosno pokrivenost terena, već je zbog prirodnih prepreka novi kordon odvojen od unutrašnjosti krajiškog teritorija. Da bi stvar bila još kompleksnija, Osmanlije su nastavili kontrolirati tok rijeke Une, a zadržali su i važnu i dobro utvrđenu Ostrovicu s krajiške strane rijeke Une, čime je onemogućena obrana temeljena na potencijalu spomenute rijeke. Taj strateški aspekt morao je dodatno naglasiti defenzivni značaj pograničnih sela, stoga su sve naseobine na novom kordonu morale biti podignute prema propisanoj formi i uz prometnice. Kompozicija sela više nije rasuta, već su ona pravilnog rastera, prostrana, smještena uz prometnice i na prikladnom terenu za obranu. Iako se napustilo podizanje sela na brdima i dalje su mogla biti smještena bliže uzvisinama, odnosno na bližim uzvisinama u pozadini.¹⁷⁰ Blanc primjećuje da su, smještena na prikladnoj defenzivnoj poziciji i dobro utvrđena, izgledala kao „prave vojarne“.¹⁷¹ Iako su krajiški zapovjednici ponekad ostavljali otvorenu mogućnost podizanja sela alternativne forme i položaja, ovisno karakteristikama terena, to izgleda nije realizirano.¹⁷² Prema naredbi Dvorskoga ratnog vijeća, obvezno su morala biti podignuta uz prometnice, a glavna prometnica između Srba i Drežnika morala je u potpunosti biti zaposjednuta kućama i selima.¹⁷³ Iz sigurnosnih razloga, šume i raslinje uz cestu morali su biti posječeni i zapaljeni u dužini od jednog hica.¹⁷⁴ Već postojeća sela ili kuće morale su se restrukturirati na propisan način.¹⁷⁵ Na isti način obnavljana su i u ratu stradala sela poput Sadilovca pored Drežnika¹⁷⁶ te Petrovosela i *Tichovo* koja ranije nisu postojala kao takva, već se radilo o području (*gegend*) naziva Zavalje u kojem se nalazilo više rasutih kuća.¹⁷⁷ Kuće su podizane s obje strane komunikacije, poredane „kao da su postrojene za pregled“, kako to opet lucidno

angažirane i određene snage ogulinske pukovnije, ali samo do trenutka podizanja novih sela kojima će se povećati broj stanovništva (*populations massa*) uključenog u osiguranje kordona na novom demarkacijskom terenu, Isto, 2r-2v.

169 Isto.

170 Isto, 1794-35-147, 20. kolovoz 1794, 3r.

171 Blanc, *Zapadna*, 188.

172 HDA, UBG, kutija 35, 1794-35-147, 20. kolovoz 1794, 2v-3r.

173 Isto, kutija 36, 1796-35-68, 13. travanj 1796, 1r.

174 Isto, knjiga 169, lipanj 1793. r.b. 1597.

175 Tako su na području ogulinskoga kantona naselje Bekovac i ona do Basare produžena kako bi njihovo naseljavanje moglo početi u proljeće 1795. Isto, knjiga br. 177, svibanj 1794, r.b. 1859.

176 Holjevac, *Ogulinska*, 119.

177 HDA, UBG, *Prijepisi spisa*, 1791-35-44, 24. srpanj 1791, 2v-3r.

primjećuje Blanc.¹⁷⁸ Izražena je tendencija podizanja što većeg broja zidanih objekata, a već postojeće kamene strukture inkorporirane su u sastav sela. Časnički kvartiri, bilo da je riječ o zapovjedništvima kumpanijskog komuniteta ili o selima u kojima su bili smješteni podređeni časnici i dočasnici, zidani su bez iznimke.¹⁷⁹ Najvažnije građevine, časnički kvartiri, čardaci i crkve, podizane su na prikladnim defenzivnim pozicijama, obično u sredini sela i na povišenoj dominantnoj lokaciji.¹⁸⁰ Na kraju sela podizani su jedan ili dva čardaka, ovisno o tome je li se radilo o jednorednom ili dvorednom selu.¹⁸¹ Već tradicionalno, crkva je često dominirala selom.¹⁸² Proces militarizacije obuhvatio je i sakralne građevine pa su i crkve osigurane zidom s puškarnicama te su se, prema potrebi, mogle pretvoriti u prava mala defenzivna uporišta.¹⁸³ Odličan primjer fuzioniranja vojnog i sakralnog stila jest katolička crkva u Boričevcu koja je zapravo prenamijenjena stara utvrda.¹⁸⁴ U nesigurnu pograničnom ambijentu militarizirane su i druge građevine poput mlinova te čak i torova za stoku. Na ogulinskom je kordonu 1799. zatraženo da se podigne zidani mlin koji bi paralelno funkcionirao kao stražarska postaja (*Kordons Wachtposten*).¹⁸⁵ Nekoliko godina ranije pljačka stoke s erarskog pašnjaka negdje na kordonu Ogulinskog kantona prisilila je Dvorsko ratno vijeće da naredi da se za obranu stoke podigne visoki drveni plot ili, ako u okolici ima kamena, jaki zid.¹⁸⁶

Što se kuća tiče, one su u novim pograničnim selima bile kvalitetnije od starih krajiških kuća u unutrašnjosti i na obali. Iz opisa suvremenika znamo da većina krajišnika još oko 1800. i dalje živi u brvnarama pokrivenim slamom ili daskama, bez prozora i dimnjaka. Kuće uglavnom posjeduju tek jednu polivalentnu prostoriju u kojoj se paralelno objeđuje, noći, a služi i kao staja i ostava. Pune su dima jer je dimnjak rijetko ugrađivan čak i u erarskim zgradama, a kamene su kuće podizane samo u Primorju.¹⁸⁷ Za razliku od tih uskih i zagušljivih/vlažnih koliba u kojima su živjeli krajišnici u unutrašnjosti, nove kordonske kuće kvalitetno su i čvrsto izgrađene i osigurane puškarnicama.¹⁸⁸ No glavna karakteristika novih kordonskih kuća jest njihova *cardakenartig* forma.¹⁸⁹ Nažalost, u izvorima nije precizirano što taj pojam točno podrazumijeva, ali alternativno tom arhitektonskom stilu nije bilo.¹⁹⁰ Inženjer Cerini tek u općim crtama navodi da se pod tim pojmom radi o kućama koje su dolje zidane, a iznad nadvišene čardakom.¹⁹¹

178 Blanc, *Zapadna*, 196.

179 Kaser, *Slobodan*, II, 62.

180 HDA, UBG, kutija 35, 1794-35-125, 13. srpanj 1794.

181 Kaser, *Slobodan*, 61.

182 HDA, UBG, kutija 35, 1794-35-147, 20. kolovoz 1794.

183 Isto, kutija 36, 1796-35-61, 3r.

184 Isto.

185 Isto, 1799-44-32, 9. rujna 1799, 1r.

186 Isto, knjiga 178, 10. siječanj 1794, red, br. 154.

187 Roksandić, *Vojna*, I, 33.

188 Hietzinger, *Statistik*, I, 238.

189 HDA, ZR, *Beiträge*, pod god 1793, arak 11.

190 HDA, UBG, kutija 35, 1794-35-125, 26. srpanj 1794.

191 *...unten gemauert sind, und oben uberragend schartaken haben...* Isto, 1794-35-99, 14. lipanj 1794.

Primarni građevinski materijal i dalje je drvo, ali nove su kuće već na zidanim temeljima.¹⁹² Vojna je vlast željela motivirati krajišnike na to da se odlučuju za kamene kuće pa su takvi stipendirani s 20 forinti.¹⁹³ Primjerice, do lipnja 1795. u Leskovcu i Sadilovcu podignuto je 25 zidanih kuća.¹⁹⁴

Zaključak

Navedeni podaci pokazuju da je za razliku od ranijih masovnih naseljavanja, ova kolonizacija imala neka bitno različita obilježja. Dok je u ranijim periodima kolonizacija predstavljala uglavnom stihijsko i nekontrolirano zauzimanje prostora, sada je cijeli proces pomno promišljen, kontroliran i planski proveden. Cijeli su posao izveli, naravno uz konzultacije s višim instancama, časnici novoustrojene kantonalne uprave, u čiji je dijapazon poslova spadala ta aktivnost. Nova su sela morfološki potpuno drugačija od starih rasutih krajiških sela, koja su često prije konglomerat zaseoka nego sela u današnjem smislu. Pravilna, rastegnuta uzduž prometnica, tipološki ujednačena nova su sela imala važnu ulogu u sve izraženijem krajiškom militarizmu jer su središnjim vlastima omogućavala čvršću kontrolu nad lokalnom populacijom. Nova pogranična sela imala su i važnu ulogu unutar kordonskog sustava jer su pozadinski osiguravala mnogobrojne pogranične postaje varijabilnog značaja, ali što je vrlo važno jer je njihovim napučivanjem stvorena svojevrsna ljudska barijera, koja je trebala cijeli sustav učiniti efikasnijim i neprobojnijim. Ta kordonska komponenta vrlo je važna u konceptualnom razumijevanju novih sela. Novoosvojeno je područje vojnim vlastima omogućilo da naseljavanjem pojedinih obitelji ili zadruga iz prenaseljenih sredina olakšaju egzistencijalni pritisak koje je krajiško društvo trpjelo radi agrarne prenaseljenosti, čestih godina gladi i opće nerazvijenosti. Cijeli taj proces primarno je vođen nastojanjem da se nad tom populacijom osigura kontrola i stvore uvjeti za što efikasnije funkcioniranje cijelog krajiškog sustava. Stoga su na taj prostor prije svega kolonizirane prvenstveno one obitelji koje su ispunjavale kriterije vezane uz ispunjavanje vojne službe.

192 Kaser, *Slobodan*, II, 61. Još sredinom 19. stoljeća Kusan piše da se krajiške kuće sastoje *još uvijek najčešće iz jedne velike sobe koja služi za boravak i za spavanje, jedne kuhinje bez dimnjaka i sa zemljanim podom te jednom malom smočnicom*- Na isti su način te staje sagrađene i oskudno opremljene, Paul Kusan, *Kratka povijest Treće ogulinske narodne graničarske pješadijske regimente*, SDK Prosvjeta, Zagreb, 2010, str. 136, HDA, ZR, *Vörmerkung*, pod. god, 1798, str. 31.

193 HDA, UBG, kutija 36, 1796-35-61, 3r.

194 Isto, knjiga 182, 5. srpanj 1795, red, br. 2572.

SUMMARY

**Contribution to the colonization at the Borderlands
of Karlovac Generalate during 1790's**

This article describes the process of colonization of the areas conquered by the Habsburg forces in the Turkish War 1788-1791. The research focus is directed to the area of today's Kordun and Ličko Pounje region along Croatia's contemporary border with Bosnia and Hercegovina. The work is based upon mostly unpublished archival sources from the Croatian State Archives in Zagreb. The paper demonstrates that, unlike earlier colonization, this one was carefully and thoughtfully performed under strictly controlled conditions. Newly build villages played an important defensive and operational role within the Cordon system. For that reason, and because the military authorities always aspired to attain brute control over the population within the Military Border, and particularly over those who dwelled along the outermost frontiers, new villages had to be build in the same manner. Although new colonist came mostly from the overpopulated zadruzas within the Military Border itself, which was one of the means for tackling the problem of agrarian crisis, overpopulation and famine, a significant percent was made up by predominantly Orthodox immigrants from Ottoman side of the border. All colonists received well build houses which were very similar in style to small border posts – *chardaks*. But nevertheless one must bear in mind that entire process is driven primarily by the endeavor of the military authorities to ensure full control over the border population and above all to provide adequate conditions for the efficient functioning of the whole military system.

Keywords: Treaty of Svisthov, Karlovac Generalate, cordon, colonization, defectors, border villages